

УДК: 373.2.015.31

© Заїкіна Т.В., Сухарь Г.Ф., 2015 р.

<http://orcid.org/0000-0002-1092-3197>

<http://orcid.org/0000-0003-2870-6737>

Т.В. Заїкіна, Г.Ф. Сухарь
Психологічний центр управління
освіти, м. Краматорськ;
Донбаський державний педагогічний
університет, м. Слов'янськ

ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ ЗДІБНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ – ШЛЯХ ДО РОЗВИТКУ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Представлений аналіз психолого-педагогічної літератури по проблемі вивчення та розвитку здібностей дошкільників. Розглянуто види здібностей (загальні і спеціальні), особливості їх прояву у дошкільному дитинстві. Надані результати вивчення видів здібностей дітей старшого дошкільного віку. Визначені завдання дослідження. Проведений аналіз результатів дослідження протягом трьох років.

Ключові слова: дошкільне дитинство, дошкільник, здібності, індивідуальність.

Т.В. Заикина, Г.Ф. Сухарь

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВИДОВ СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ – ПУТЬ К РАЗВИТИЮ ИНДИВИДУАЛЬНОСТИ ПОДРАСТАЮЩЕЙ ЛИЧНОСТИ

Представлен анализ психолого-педагогической литературы по проблеме изучения развития способностей дошкольников. Рассмотрены виды способностей (общие и специальные), особенности их проявления в дошкольном детстве. Представлены результаты изучения видов способностей детей старшего дошкольного возраста. Определены задания исследования. Проведен анализ результатов исследования, проводившегося на протяжении трех лет.

Ключевые слова: дошкольное детство, дошкольник, способности, индивидуальность.

T.V. Zaikina, G. Ph.Sukhar

DETERMINATION OF TYPES OF PRESCHOOLERS' CAPABILITIES – A WAY TO DEVELOPMENT OF INDIVIDUALITY OF GROWING PERSONALITY

The analysis of psychological-pedagogical literature on issue of study and developing preschoolers' abilities is presented in the article. The types of capabilities (general and special), feature of their display in preschool childhood are considered. The results of study of senior preschoolers' types of capabilities are presented. Research tasks are determined. The analysis of research results over triennial period is conducted.

Key words: preschool childhood, preschool child, abilities, individuality.

Постановка проблеми. У дошкільному віці відбувається початкове становлення індивідуальності дитини. Базовий компонент дошкільної освіти України визначає державні вимоги до розвитку індивідуальності дитини, спрямовує зусилля батьків, педагогів, психологів на розвиток здібностей, які мають свої особливості у дошкільному дитинстві, на своєчасне підтримання досягнень індивідуальної своєрідності життєвого шляху дитини. Акцентує увагу на культивуванні поваги до індивідуальності, що зароджується і виявляється в особливостях почуттів, довільній поведінці, інтелектуальній активності, пріоритеті інтересів, здібностей дитини [1; 11].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема вивчення та розвитку здібностей розглядалася багатьма вченими (Л.Ф. Бурлачук, В.М. Дружинін, Г.С. Костюк, В.В. Кліменко, В.О. Моляко, Б.М. Теплов). Саме у дошкільному віці з'являються перші свідчення наявності у дитини задатків та здібностей того чи іншого спрямування, ознакою яких є нахили, уподобання, інтереси до певних видів діяльності, що можуть бути більш або менш стійкими, стабільними, більш або менш вираженими, яскравими (Л.А. Венгер, О.І. Кульчицька, Т.В. Лаврентьева, Н.С. Лейтес, В.В. Холмовська).

У ході теоретичного аналізу з'ясовано, що проблема розвитку здібностей у дошкільників вивчалась багатьма авторами у таких аспектах: розвиток музичних здібностей (А.Л. Арісменді, Н.А. Ветлугіна, Р.Т. Зініч-Сєпова, С.І. Науменко, К.В. Тарасова), творчих здібностей (О.М. Дяченко, К.Л. Крутій, О.І. Кульчицька, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, Л.Г. Чорна), пізнавальних та сенсорних (О.В. Запорожець, В.К. Котирло, Н.С. Лейтес, М.М. Марусинець, О.В. Проскура), комунікативно-мовленнєвих (Т.О. Піроженко, Т.А. Рєпіна), художніх (О.М. Дьяченко, Т.С. Комарова) та інших видів здібностей. Отже, різноманіття видів діяльності дошкільника виступає умовою прояву і розвитку відповідних здібностей. На думку провідних вітчизняних і зарубіжних авторів, успіхи дитини у певній діяльності зумовлені комплексом відповідних здібностей, прояви яких об'єднуються у такі види: 1) загальні інтелектуальні здібності; 2) академічні досягнення; 3) комунікативність і лідерство; 4) креативність; 5) художньо-образотворчі здібності; 6) психомоторні здібності [2; 6; 7; 9; 10]. Такий диференційований підхід, на думку О.І. Кульчицької [5], дає змогу виявити нахили і уподобання, які пов'язані з природно закладеними передумовами здібностей, ще у дошкільному віці.

Мета статті – вивчити динаміку видів здібностей старших дошкільників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під *здібностями* розуміють індивідуально-психологічні властивості, які забезпечують успіш-

ність виконання діяльності [3, 381]. Передумовою розвитку здібностей є природні *задатки* – спадкові анатомо-фізіологічні особливості мозку і нервової системи [3, 119]. Анатомо-фізіологічною основою задатків є будова і функції вищої нервової системи, такі властивості процесів, як сила, врівноваженість і рухливість. Отже, від задатків та здібностей залежить швидкість, глибина, легкість та міцність процесу оволодіння знаннями, вміннями та навичками. Здібності дошкільників формуються у різноманітних видах діяльності. Здібності поділяють на *загальні* і *спеціальні*. Загальними є здібності, які виявляються у всіх видах діяльності дитини. Спеціальні відіграють важливу роль лише у конкретних видах діяльності – художній, літературній, музичній та ін. [7].

В дошкільному дитинстві діти починають розрізнятися за рівнем виявлення у них загальних здібностей: пізнавальних та практичних. Для розвитку пізнавальних найбільше значення мають ситуації, в яких виявляється пізнавальна активність дитини, її допитливий розум. У дошкільному віці пізнання нерозривно пов'язане з уявою та вільно здійснюваними діями.

Центральне місце в структурі пізнавальних здібностей, як відмічає Л.А. Венгер, посідає здатність наочного моделювання по відображенню властивостей предметів, просторових відношень, образів художньої дитячої літератури, логічних відношень. Пізнавальні здібності класифікують відповідно до окремих етапів пізнавального процесу:

- на етапі сприйняття інформації – сенсорні;
- на етапі аналізу, переробки інформації – інтелектуальні;
- на етапі практичного використання знань – творчі.

Сенсорні здібності розвиваються особливо інтенсивно у процесі засвоєння сенсорних еталонів у 3-4 роки. Засвоєння дошкільником еталонів веде до виникнення ідеальних зразків властивостей предмета, які позначаються словом. Діти знайомляться з варіантами кожної властивості й систематизують їх, коли, наприклад, опановують уявленнями про кольори спектру, фонеми рідної мови, еталони геометричних форм.

Основу розвитку *інтелектуальних здібностей* складають дії наочного моделювання: заміщення, використання готових моделей і побудова моделі на основі встановлення відношень між заміником і заміщуваним об'єктом. Готовою моделлю може виступати план ігрової кімнати або ділянки, де діти вчать орієнтуватися. Потім вони самі починають будувати такий план, позначаючи предмети в кімнаті якими-небудь умовними значками, наприклад стіл – кружечком, диван – прямокутником, стілець – трикутником. В іншому випадку дітей навчали конструювати об'єкти за допомогою графічної схеми, а також самим таку схему складати.

У творчих здібностях на перший план виходить уява. Вони виявляються у тих випадках, коли дитина діє не за шаблоном, пропонує і реалізує оригінальні способи рішення практичних та ігрових задач, виявляє творчість та отримує такі її продукти, як малюнок, казка, оповідання, конструкція [4].

Практичні здібності (організаторські і конструктивно-технічні) дошкільника проявляються та формуються у різноманітних видах діяльності – грі, образотворчій, трудовій, побутовій. Практичні здібності проявляються у руховій активності дітей як висока гнучкість тіла, спритність і граціозність рухів, висока здатність до наслідування складних систем рухів. Такі здібності лежать в основі виконання спортивних видів діяльності, танців, балету.

У дітей більшого значення набуває спілкування з ровесниками, досить яскраво виявляються *організаторські здібності*. Дошкільники з такими здібностями виступають ініціаторами різних дитячих справ, ігор, вони не завжди виконують у грі головні ролі, але за будь-яких обставин керують діями своїх партнерів. Відзначаються вміннями висловлювати пропозиції та приймати їх від товаришів, помірно високою самооцінкою без виявів зарозумілості, заздрощів; добре розвиненим мовленням; вміннями вирішувати суперечливі питання і конфлікти без втручання дорослого.

Дошкільний вік сприятливий для розвитку *конструктивно-технічних здібностей*. До них належать просторове бачення, просторова уява, вміння уявляти предмет загалом та частинами згідно з планом, схемою, описом. Дитяче конструювання являє собою процес створення конструкцій, побудов, у яких передбачається взаємне розташування частин та елементів, способи їх поєднання. Успішності конструктивно-технічної діяльності сприяє практична спрямованість розуму дитини, просторова уява, розвинена технічна спостережливість, раціональний підхід до розв'язання завдань. Умовою для розвитку цих здібностей у дошкільному віці створює конструювання із різних матеріалів, конструкторів, використання технічних іграшок тощо.

Дошкільне дитинство створює сприятливі умови для формування **спеціальних здібностей** – тих, що відповідають вимогам конкретної діяльності: музичний слух, психомоторне чуття, емоційно – естетичне сприймання. Це художньо-образотворчі і психомоторні здібності. Вони відіграють важливу роль у художній діяльності, літературній, музичній, артистичній і спортивній діяльності.

Будь-яка спеціальна здібність, на думку В.О. Моляко, включає основні складові: певний рівень розвитку пізнавальних процесів, технічних умінь, а також емоційної чутливості і сприйнятливості [8].

Протягом дошкільного дитинства малюка залучають до різних художніх видів діяльності, де виявляються *художньо-образотворчі здібності*. Серед них насамперед виділяють цілісне сприймання, яскраву уяву, зорову пам'ять, точні узгоджені рухи рук. У малюнку, ліпленні, аплікації дитина відображає навколишню дійсність, своє ставлення до неї. Це пояснює те, що розвиток зображувальних здібностей передбачає активний розвиток емоційної чутливості дитини.

Рано починають розвиватися *музичні здібності*. Вони виявляються у музичальності, яка включає в себе і відчуття ладу (здатність емоційно відгукуватися на музику), і тонке диференційоване сприймання музики (слуховий компонент музичності).

Серед спеціальних здібностей виділяють і *літературні здібності*. Вони є складним видом здібностей, що визначають успіх у літературній діяльності, особливу роль відіграє поетичне сприймання дійсності, спостережливість, образне мислення, творча уява, образна пам'ять, точна і виразна мова. Перші прояви їх спостерігаються у словесній творчості дітей, в ігровій діяльності дітей.

Діти, що виявляють *артистичні (театральні) здібності*, володіють високою художньо-образною виразністю, живою уявою, емоційною чутливістю та пам'яттю. Артистичні (театральні) здібності дошкільників розвиваються у різних видах театральної-ігрової діяльності (ігри-драматизації, ляльковий театр). Цьому сприяють і спеціальні вправи, заняття з дітьми, спрямовані на розвиток інтонації, міміки, жестів, пози і ходи. Серед спеціальних здібностей виділяють і *спортивні здібності*. Діти виявляють неабиякий інтерес до діяльності, що вимагає тонкої моторики, дитина має хорошу зорово-моторну координацію, полює бігати, стрибати, чудово володіє рівновагою тіла при виконанні рухових вправ, розвинена фізично.

Вихователь, спираючись на власні спостереження, може помітити нахили і уподобання малюка до певної діяльності, завчасно виявити досягнення дитини і допомогти їй у розвитку індивідуальності.

З метою виявлення видів здібностей дітей (зокрема, інтелектуальних, артистичних, спортивних, музичних, художніх, літературних, технічних, науково-дослідницьких) у м. Краматорськ була застосована методика Смілянської.

Категорія: діти старшого дошкільного віку, охоплено 354 дитини.

Дата: 2011-2014 рр. (початок навчальних років).

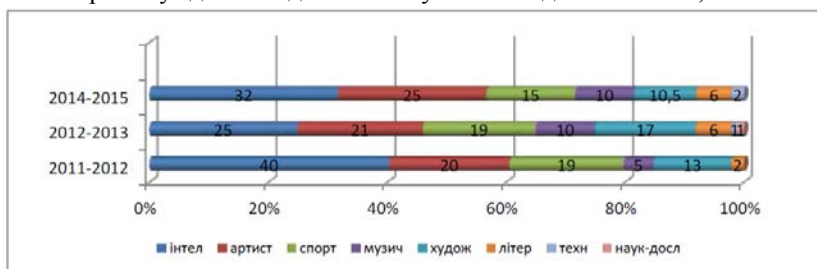
Завдання:

1. Виявити інтереси і нахили дитини на початок навчального року.
2. Сприяти проведенню розвивальної роботи з дитиною в дитячих закладах по підвищенню рівня загальних пізнавальних здібностей.

3. Сприяти створенню умов для реалізації здібностей дошкільника в продуктивних видах діяльності.

4. Вивчити динаміку видів здібностей старших дошкільників на початок навчальних років, зробити висновки.

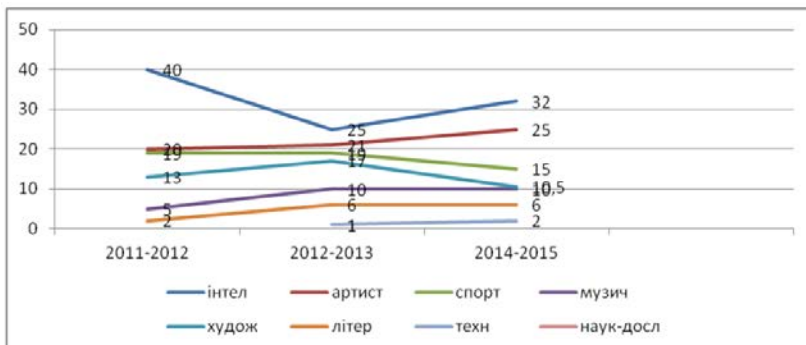
Хід дослідження: вихователь із 8 видів здібностей вибирає характерні для дитини ознаки певних здібностей. Після підсумків встановлює найбільш виражену здібність дитини. Результати надані на Мал.1, 2.

Мал.1. Види здібностей старших дошкільників за методикою Смілянської (початок н. р.).

Отримані дані свідчать про те, що на початок навчальних років за методикою Смілянської розглядалися 8 видів здібностей: 6 видів виявлено у 2011-2012 н. р., 7 – у 2014-2015 н. р., і 8 видів здібностей були виявлені у 2012-2013 н. р. Із 6 видів здібностей високий відсоток у 2011-2012 н. р. мають інтелектуальні здібності (40%), артистичні (20%) і спортивні (19%) тощо. У 2012-2013 н. р. спостерігаємо зниження відсотка інтелектуальних здібностей до 25%, артистичні і спортивні здібності залишили відсотки минулого навчального року: 21% і 19% відповідно, але музикальні, художні і літературні здібності зросли на 4%-5% і склали 10%, 17% і 6% відповідно. Виявлені технічні і науково-дослідні здібності, які склали по 1%. У 2014-2015 н. р. в порівнянні з 2012-2013 н. р. відсоток інтелектуальних, артистичних і технічних здібностей збільшився на 1%-7% і склав 32%, 25% і 2% відповідно; музичні і літературні здібності залишились на теж самому рівні: 10% і 6% відповідно. В порівнянні з 2012-2013 н. р. у 2014-2015 н.р. відсоток артистичних, музичних і літературних здібностей збільшився на 4%-5%; в інтелектуальних, спортивних і художніх здібностях спостерігаємо зниження відсотка на 2,5%-8%.

Аналізуючи отримані дані, на початок 2014-2015 н. р. спостерігається тенденція до збільшення у артистичних, музичних, літературних, технічних видів здібностей; до зниження – у інтелектуальних, спортивних і художніх видів здібностей. Науково-дослідні здібності були виявлені тільки на початку 2013-2014 н. р.

Мал.2. Динаміка видів здібностей старших дошкільників за методикою Смілянської (початок н. р.; %).

Розглянемо виявлення видів здібностей на кінець навчальних років.

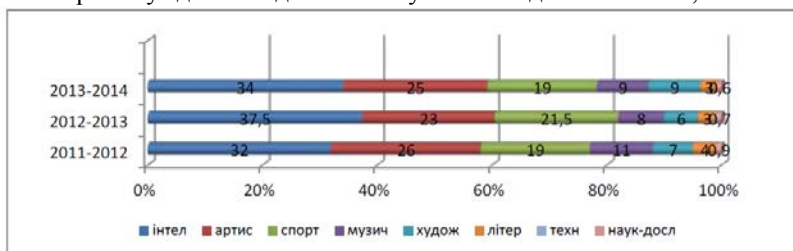
Категорія: діти старшого дошкільного віку, охоплено 957 дітей.

Дата: 2011-2014 рр. (кінець навчальних років).

Завдання:

1. Виявити інтереси і нахили дитини на кінець навчального року.
2. Створити банк даних здібних дітей на початок і кінець навчальних років.
3. Проаналізувати отримані дані, вивчити динаміку видів здібностей старших дошкільників на кінець навчальних років, зробити висновки.

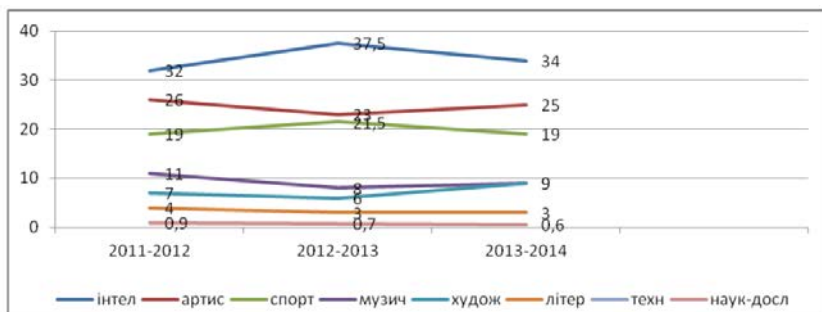
Хід дослідження: вихователь із 8 видів здібностей вибирає характерні для дитини ознаки певних здібностей. Після підсумків встановлює найбільш виражену здібність дитини. Результати надані на Мал. 3, 4.

Мал.3. Види здібностей старших дошкільників за методикою Смілянської (кінець н. р.).

Аналіз даних показав, що на кінець навчальних років за методикою Смілянської високий рівень по місту мають інтелектуальні здібності: 32%-37,5%. Протягом 3 років артистичні і спортивні здібності не переви-

щили 23% і 19% відповідно; музичні – 11%, художні збільшили відсоток, хоча і не перевищили 9%. Літературні і науково-дослідні здібності мають невеликий відсоток дітей: 3-4% і 0,6-0,9% відповідно. Технічні здібності були виявлені тільки у 2012-2013 н. р.

Мал.4. Динаміка видів здібностей старших дошкільників за методикою Смілянської (кінець н. р.; %).

Аналізуючи отримані дані, протягом 3 років спостерігається тенденція незначного збільшення відсотка в інтелектуальних і художніх здібностях, і незначного зниження – у артистичних, музичних, літературних і науково-дослідних здібностях. Відзначимо, за результатами проведеної діагностики вихователі складають індивідуальні програми розвитку здібностей дитини, яка передбачає розвивальну роботу з малюками з урахуванням їх вікових і індивідуальних особливостей.

Висновок. Визначення видів здібностей старших дошкільників сприяє розкриттю кожною дитиною її потенційних можливостей, впроваджує у практику індивідуальний та диференційований підходи до дітей дошкільного віку, надає можливість вироблення оптимістичного прогнозу для кожної дитини.

Література

- 1.Базовий компонент дошкільної освіти в Україні [Текст] / АПН України. — К.: Ред. журналу "Дошкільне виховання", 1999. — 62 с. — (Бібліотечка журналу "Дошкільне виховання").
- 2.Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. — СПб.: Питер, 1999. — 368 с. — (Серия «Мастера психологи»).
- 3.Краткий психологический словарь. / Под общей ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского / Ред.-сост. Л.А. Карпенко. — [2-е изд. расш. исп. доп.] — Ростов-на-Дону: ФЕНИКС, 1998. — 512 с.

4. Кузнецов М.А. Психологія уяви: Навчально-методичний посібник / М.А. Кузнецов, Є.В. Заїка. — Х.: ХНПУ, 2013. — 151 с.
5. Кульчицька О.І. Знаходимо обдарованих серед дошкільнят / О.І. Кульчицька // Обдарована дитина. — 2007. — № 1. — С. 8-13.
6. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы / Н.С. Лейтес. — М.: Знание, 1984. — 80 с.
7. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія: Навч. посібник. — К.: МАУП, 2000. — 256 с.
8. Моляко В.О. Актуальні соціально-психологічні аспекти проблеми обдарованості / В.О. Моляко // Обдарована дитина. — 1998. — № 1. — С. 3-5; № 2. — С. 2-6; № 3. — С. 2-5.
9. Развитие познавательных способностей в процессе дошкольного воспитания / Под ред. Л.А. Венгера. — М.: Педагогика, 1986. — 224 с.
10. Хомуленко Т.Б. Модально-специфічна пам'ять молодшого школяра: монографія / Т.Б. Хомуленко, С.М. Бужинська. — Х.: ХНПУ, 2011. — 192 с.
11. Хомуленко Т.Б. Роль динаміки соціальної ситуації розвитку у становленні особистості дошкільника / Т.Б. Хомуленко, О.Е. Солошенко // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Вип. 20. — Х.: ХНПУ, 2006. — С. 180-187.